

אבות החסידות בחיבור של דרשן ליטאי, תקמ"א

מ. פייקאו

שמחברנו מעיד עליו ששמעו "בשם הגדולים ש"ן" (כב [צ"ל: כד], עמודה ד — כה, עמודה א). ענייני המאמרים האלה הם: הוראת הדרך להשגת המדרגה של לימוד התורה ועשיית המצווה "לש-מה", וכן לעלייתו של האדם ליראה הפנימית, יראת הרוממות; קביעת הקשר ההדוק שבין הע-נווה והיראה; התאפסותו הפסיכולוגית של ה"א-גי" — מידת ה"איין"; שילובן של אמונת אבות וההשגה העצמית כדרך נאותה בעבודת ה'; חיובת של ההתכוונות לתוכנן הרוחני הפנימי של המצ-וות למען העלאת "השכינה למקומה". באחד המ-אמרים ה"עצמיים" של המחבר, הרווי רעיונות והגיונות מעולמה הרוחני של החסידות (מט, עמו-דה ב"ג), אנו מוצאים הד לחיובה של עבודת ה' בגשמיות בנוסח החסידי (וראה גם להלן). הור-אות אלו מצויות הרבה בספרי החסידים בוארי-אציות שונות, הן בשם הבעש"ט והן בשם המגיד, אך לא באותם הלשונות ממש שמצאתים בספר "לחם תרומה", פרט למאמר בשם הבעש"ט, המו-בא בשינוי נוסח קל בחיבורו של המגיד המתנג-די הידוע, ר' ישראל לייבל, "עזור ישראל", שהו-פיע בשנת תקמ"ו. אלא ששם הוא מובא בשם המגיד דווקא². חשוב לציין, כי בחיבורו של ר' אהרן קרעגלושקר לא מצאתי זכר לרעיון המנ-היג החסידי, הצדיק, או לרעיונות החסידות בנו-גע ל"מחשבות הזרות", מקורן, תכליתן ודרכי ה-טיפול בהן.

אין כל ספק, שאהדתו של מחברנו היתה נתו-נה לרעיונות החסידות, כפי שמוכה מעצם הבאתם של המאמרים האמורים ומכינויי הכבוד וההערכה בציון שם אומרם, כגון: "הרב המקובל ואיש אלקי המנוח מהור"ר ישראל מעזבור ז"ל ה"ה";

² ראה: גרשם שלום, לענין ר' ישראל לייבל ופול-מוסו נגד החסידות, ציון, כ, תשט"ו, עמ' 153-162, ובמיוחד לענייננו, שם, עמ' 156. טופס מספר "עזור ישראל", שהוא יקר המציאות, נמצא בגנזי בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים.

חסידות הבעש"ט מצאה, כידוע, את ביטויה הספרותי העצמי הראשון בפומבי בשנים תקמ"ב-תקמ"א, כשנדפסו ספרי ר' יעקב יוסף מפולנאה: "תולדות יעקב יוסף" (תקמ"ב) ו"בן פורת יוסף" (תקמ"א), וכן האסופה הראשונה מדברי המגיד ממזריץ, "מגיד דבריו ליעקב" (תקמ"א). מלבד הספרים הנזכרים לא מצאנו עדויות ספרותיות ב-דפוס מדברי ראשוני החסידות בשנים אלו.

והנה, בספרו של המגיד הליטאי ר' אהרן בן ר' ישעיה קרעגלושקר, "לחם תרומה" — דרושי מו-סר ברוח הקבלה — שיצא לאור בפירודא שנת תקמ"א¹, מצאתי מאמר בשם הבעש"ט (דף ד, עמודה א), שלושה מאמרים בשם המגיד ממזריץ' (ד, עמודה א; כ, עמודה ג-ד; כה, עמודה ד), אחד בשם ר' לוי יצחק מברדיצ'ב (כו, עמודה ג), ועוד מאמר בשם ר' שמעלקא (ד, עמודה ד), שמפאת משמעותו החסידית המובהקת נראה לי כי הוא ר' שמואל שמעלקא מניקלשבורג, תלמידו של המגיד ממזריץ'. וכן מצאתי שם דרוש חסידי,

¹ ספר לחם תרומה עם כל חלקיו חלק מדות חכמים והשני לב אהד והשלישי לחם מן השמים... חברו... איש גבר דחיל חטאן במי דינות ליטא סמוך לק"ק ווילנא הבירה מושבו, בעיר קטנה ואנשים בה מעט... ה"ה בעל המחבר הרב הדרשן המפורסם במדינות כמוהר"ר אהרן במוהר"ר ישעי' ז"ל ה"ה מגזע הרב... כמוהר"ר יהודא ראש הישיבה דק"ק קאלווערי' סמוך למדינות פרייסין נ"ע... מ"מ ומ"ץ דק"ק ווארא-נאווי יצ"ץ ואגפ"י, פירודא, בשנת ומעשיהו באמונה [=תקמ"א]. גו דף. 8°.

ספר זה מצאתי בשעת הכנת עבודת מחקר באו-ניברסיטה העברית על הנושא "ספרות המוסר והד-רוש במורח-אירופה בתקופת צמיחת החסידות (ת"ק-תקמ"א)", בהדרכתו של פרופ' י. תשבי, שאני מודה לו על הסכמתו לפירסומו של מאמר זה. בענייניו של הספר "לחם תרומה" אדון בעבודת המחקר. כאן אייחד את החיבור על חשיבותו לחקר החסידות, הרכבו, זמן חיבורו, ואצין קצת פרטים מקורות חיוו של מחברו, כפי שנתבררו לי. בסיום המאמר אביא מבחר מן המאמרים בשם אבות החסידות.

נאים ולא חשוב בעיניו לכלום, שאפילו הכי הוא שפל בעיניו, אזי מותר לו לאכל ולשתות ולהל-
בי" [!] ולהתענג בכל מיני עוה"ז
ובלבד שלא יזיק לו היראה" (מט,
עמודה ב-ג).

איני סבור שיש למצות את עומק הדין בנוגע
למשמעותם של הדברים שנאמרו כאן, שכן חיבורו
של ר' אהרן קרעגלושקר יותר משהוא תעודה
המעידה על בעליה, הוא אספקלריה לא מצוחצחת
לרעיונות והגיונות שונים ומנוגדים שהיו את
"רוח התקופה", תקופת צמיחת החסידות וראשית
התפתחותה והסתעפותה.

מלבד זאת מזומנת לנו בספר "לחם תרומה"
עוד הפתעה אחת: בצדו של המאמרים מאבות
החסידות אנו מוצאים שלושה חידושי תורה בשם
הגאון מווילנא, המובאים ביראת כבוד מופלגת ה-
מוסיפה והולכת: "ששמעתי משמלי" [!] רבינו
הגדול המקובל ואיש אלקי אליהו מק"ק ווילד-
ש" [!] (ג, עמודה ג); "ששמעתי שאמרו משמי'
דגברא רבה הגאון האמיתי המפורסי' בדורו
חסידא ופרישא וכקש"ת המפוארה והמנושאה
כמוהר"ר אליהו שץ מווילנא הבירה" (יו, עמור-
דה ד) ; "מה ששמעתי בשם בוצינא דעבורא
[צ"ל: דנהורא] הרב הגאון הגדול מופת הדור
חסידא ופרישא המקובל הגדול ואיש אלקי
קקש"ת המפואר' והמנושא [!] כמוהר"ר אליהו
ש"ץ מווילנא הבירה יע"א שמעתי שאמרו לי
משמו יראה זרע ויארק ימי וימי בניו בתורי'
וגדולה עד ביאות המשיח צדקנו ובימי יושיע
יהודה וישראל" (כב [צ"ל: כ"ד], עמודה ג).

חיבורו של ר' אהרן קרעגלושקר אינו ידוע ל-
חוקרי החסידות; דבריו בשם הבעש"ט והמגיד
ממזיקין לא נכללו באנתולוגיות החסידיות, כגון
באסופה החשובה ביותר של המאמרים המיוחסים
לבעש"ט, והוא "ספר בעל שם טוב" (שני כר-
כים, לודז, תרצ"ח, ועוד), שלוקטה וסודרה ב-
רוב שקידה וידיעה מתוך 210 ספרים על-ידי ר'
שמעון מנחם מגדיל וואדניק, ואף לא באנתולוגיה
של דברי המגיד שנערכה בידי ישראל קלפהולץ
ויצאה לאור זה לא כבר (שני כרכים, תל-אביב,

"הרב הגאון הגדול המקובל מוהר"ר דוב בער
ז"ל ה"ה"; "הרב החסיד המפורסם בדורו המקובל
הגדול המנוח קקש"ת המפוארה והמנוש' כמוהרר
דוד בער ז"ל נ"ע, הנקרא בפי כל ר' בערוש
מאזעריטשר"; "הגאון המקובל אלקי מהור"ר לוי
אב"ד דק"ק פינסק דליטא"; "הגאון המקובל
הגדול רבי [!] הגאון המפורסם המנוח מוהר"ר
שמעלקא נ"ע".

אולם לא מצאתי בספר "לחם תרומה" זיקה
של ממש לתנועת החסידות. רוב הדרושים ה"ע-
צמיים" שבספר זה אינן בהם חידושים לעומת הרע-
יונות המנסרים בספרות המוסר והדרוש בכללה.
מתוך הספר ניכר כי מחברו לא ירד לעומק מש-
מעותם של מאמרי החסידות, אף כי הביאם בהע-
רצה רבה. זאת אנו למדים מלשונם המשובשת
ומניסוחם העילג בכמה וכמה מקומות. העדות ה-
חותכת ביותר היא המאמר ה"עצמי", שהזכרתיו
למעלה, והוא בליל של הגיונות שונים, המשתל-
שלים כביכול מדרוש משונה (אף במסגרת דרכי
הדרשנות של בני דורו) על הנאמר במסכת שק-
לים, פרק א, משנה ב, בעניין עקירת הכלאים מה-
שדות: "התקיננו שיהו מפקירין כל השדה", שמצ-
או בו כלאים. לדבריו, המוכיחים הם שהתקיננו
"שיפקיר להם כל עוה"ז, שמותר לאכל ולשתו',
רק לדעת את ה' גבי אכילה ושתיו", כלומר שיש
לעבוד את ה' גם ביצר הרע, ובלבד שיכוון אדם
את לבו לשמים. אך הוא מוסיף שם: "והוא
חובות הלבבות שיהא לבו טהור וקדוש, אז ה-
כל מותר" (ההטעמה כאן ולהלן שלי -
מ"פ). בהמשך דבריו הוא משלב את הדרוש הח-
סידי על מידת ה"אין" כדרך להשגת היראה, ש-
היא יסוד-מוסד בעבודת ה'. והנה, הרדיפה אחר
קנייני העולם הזה אינה עולה בקנה אחד עם ה-
יראה, או בלשונו: "המאכלים והבגדי' הנאים
אסורים, כדכתיב [דברים, ח: יב]: 'פן תאכל ו-
תשבע [!]...". אבל לפי הגיון דבריו שם אפ-
שר לשים פדות בין החיצוניות לבין הפנימיות,
היינו בין ההתנהגות המוחשית בתענוגות העולם
הזה, לבין הכרת היראה המושרשת בלב: "אבל
מי שהו' בטוח שיאכל וישתה וילבש מלבושי'

"לחם תרומה", שלפי הנאמר בהקדמה השנייה דרש המחבר "ברבים בקהילו גדולו במדינותינו ושאר מדינות המלך מלכו של עולם בספר תרומה בפסוק 'ויקחו לי תרומה' כ"ד אופנים כנגד כ"ד צירופי אדני"; (ב) "מדות חכמים" — "כ"ו מדות... כנגד שם של הקב"ה" (הויה=כו). לפי סידורם בספר ולפי הצהרת המחבר באותה הקדמה מה עצמה, שני חלקים אלה חטיבה אחת הם: "אדני [לחם תרומה]" והויה [מדות חכמים], אדני והויה=91] ב"ה כמנין מלאך [=91] להיות חונה מלאך ה' סביב ליראיו"; (ג) לחטיבה זאת צורף חלק קטן, הנקרא בשער הספר וכן בהקדמה המיוחדת (ראה להלן) בשם "לב אחד", המחזיק פחות משלושה דפים, והוא "פירוש על ברייתא דרבי ישמעאל עד [צ"ל: על] שלש עשרה מדות", גם הוא בדרך דרושי מוסר, "כי אחד במנין שלו-שה עשר... ועוד לב אחד כמנין מה במנין אדם... ועוד אחד בנטריקון אהרן חיה דואגים על השנים והימים... " (ראה להלן); (ד) "לחם מן השמים" — דרושים על משניות זרעים ומועד.

ההסכמות שמעבר לשער הן "מהרב המאור הגדול המפורסים הזקן והישיש ה"ה בעל מחבר ספר תוצאות חיים על תנ"ך", והוא ר' חיים באס-קביץ, יליד ירושלים, מיום א' פ' תזריע תקכ"ט, וכן מ"הרב הגאון המפורסים ודרשן הגדול בדורו ה"ה אב"ד ור"מ דק"ק זלאטאווי, מיום א, כ

⁴ אביו של ר' חיים באסקביץ, ר' יעקב, היה מבני ה"חברה קדושה" של ר' יהודה החסיד (ראה: מאיר בניהו, ה"חברה קדושה של ר' יהודה החסיד, ספרו נות, ג"ד, תשי"ט-תש"כ, עמ' קעה). ספרו של ר' חיים באסקביץ, "תוצאות חיים" הוא פירוש על התורה בדרך של "תוכחת מוסר היוצא ממקראי קודש", נדפס לראשונה באמסטרדם, תק"כ (לפי אוצר הספרים לבני-יעקב) וחזר ונדפס כמה פעמים, ובכלל זה ללא החומש ובתוספת "דברים חדשים", זאלקווא, תקל"ו. ההסכמה על "לחם תרומה" ניתנה במזריץ דליטא.

⁵ ההסכמה חתומה: "הקטן יעקב א"ש החונה בק"ק הנ"ל ב"מ בית יעקב אש ורשפי אש וספר תהלות יעקב". בספריו של ר' יעקב א"ש, מחשובי הדרשנים שבדור שבין השאר היה "רובץ תחת משא עבוי" דת ה' בק"ק נאוהרדק" בשנת תקכ"א, אדון בעבוי דתי שהזכרתיה למעלה.

⁶ ראה: ב"מ גלבר, תולדות יהודי ברודי, עמ' 344.

תשכ"ט). שמו של בעל "לחם תרומה" נפקד מ-רשימת חכמי ליטא שבספר "יהדות ליטא" (כרך ג, ירושלים, תשכ"ז), וגם במקומות אחרים לא מצאתי את זכרו, אם כי הביילוגרפים לא פסחו על ספרו.⁵

כללו של דבר: לספר "לחם תרומה" נודעת חשיבות מיוחדת משלוש בחינות: (א) הוא עדות ספרותית לתורות חסידיות מפורשות עוד לפני הופעת ספרו הראשון של ר' יעקב יוסף מפולנאה, שכן ההסכמה השנייה על הספר היא, כפי שנראה להלן, משנת תק"מ. ואין ספק שר' אהרן קרעגלושקר לא ראה את "תולדות יעקב יוסף" לפני הדפסת "לחם תרומה"; (ב) ספר זה מוכיח בבירור, כי רעיונות החסידות הדרו לחוגי הדרשנים בליטא בסוף שנות השישים של המאה ה"ח, שנת ההסכמה הראשונה. כאן מקום להעיר, שפרט למאמרו של ר' לוי יצחק מברדיצ'ב (ראה להלן), נרשמו דרושי החסידות בחלק הראשון של "לחם תרומה", הוא החלק שהונח יחד עם שני חלקים אחרים לפני בעל-ה-הסכמה הראשונה בשנת תקכ"ט. והעובדה שמאמרי החסידות מובאים בספר מכלי שני ("שמעתי בשם", או "שמעתי שאמרו זאת בשם") מוכיחה ביתר שאת את התפשטותם של רעיונות החסידות באותה עת; (ג) ספר זה אף-על-פי שרובו נתחבר בשנת תקכ"ט או סמוך לפניה, לפני התלקחות הפולמוס נגד החסידים מצד ראשי הקהל והגר"א בוילנא בירת הקהילות שבהן היתה עיקר פעילותו הדרשנית של מחברו (ראה להלן) — הרי יצא לאור בשנת תקמ"א, ור' אהרן קרעגלושקר לא ראה פסול בהבאת מאמרים בשם הבעש"ט והמגיד בצדם של דברי הגר"א.

ב

בספר "לחם תרומה" ארבעה חלקים, והם: (א)

⁸ ראה, למשל: י"א בני-יעקב, אוצר הספרים, בערכו; ח"ד פרידברג, בית עקד ספרים, בערכו. ב"שם הגדולים החדש" לר' אהרן ואלדן, מערכת ספרים, ל, אות יד נאמר עליו: "ספר נחמד מאוד מדרושים יקרים להרב מו"ה אהרן במו"ה ישעי'. כרגע נראה ליי."

אמנם עלינו לעמוד על כמה עובדות בגוף הספר הסותרות, לכאורה, את קביעתי בנוגע לזמן חיבורו, והן: (א) בדף כ, עמודה ב נאמר: "ולא יאומן שיסופ' פעם אחד אירע לי בער' ר' ה' אייר שנת תק"מ, שהלכתי מביתי להל' וות המת ללוה, ונפל עלי כלב רע ואחזו בבגדו [בבגדי] הרבה, שאמרתי שיקרע הבגד, ואחר אשר נצילתי בעז'ה ראיתי ולא הכרתי את המקו' שאחזו בבגד ואף שהוא מועד בכך"; (ב) ב"מדות חכ' מים", מדה יא, נאמר: "והנה ראיתי בספר עבו' דת המלך בר"ת בשלום בעבור ששמעתי לעלבוני ונאלמתי מהשיב".⁷ הספר "עבודת המלך" נד' פס בזאלקווא תק"ל; (ג) המגיד ממזריץ' נזכר, כפי שראינו, בברכת המתים, והוא גפטר, כידוע, ביום יט בכסלו תקל"ג; (ד) המאמר בשם ר' שמעלקא מובא גם הוא, כזכור, בברכת המתים. ואם נכונה השערת, כי הוא ר' שמעלקא מניקלס-בורג תלמידו של המגיד, הרי ידוע שנפטר בשנת תקל"ח.⁸

אך עובדות אלו אינן בהן כדי לסתור את המסקנה המתחייבת מהסכמתו של ר' חיים באסקביץ ומהשוואתה עם דברי המחבר בהקדמותיו. הסיפור על ה"נס", שאירע לו למחבר בשנת תק"מ, המובא בחלק "מדות חכמים", מדה ו, קשרו לענף יינה של מדה זו הוא מפוקפק, שהרי המחבר מתפלמס בה נגד "הצוביע", ש"מתחכם להליץ מאחרים בדברי חכמות הטומאה להראות שהוא חכם שר ואחרים המה כסילים". כנגד הליצנות, שנאה היא לבדחן בלבד, "שעושה קצת מצוה לשמח לב

בתמוז תק"מ⁹, מלבדם מגויים עוד שישה חכמים, רובן מפולין גדול, שהסכמותיהם אבדו, ובכ"לם ר' משה מרגליות, בעל "פני משה" על התלמוד הירושלמי, שנפטר בברודי ביום י"ב בטבת תקמ"א.¹⁰

שלושת החלקים העיקריים שבספר "לחם תרו"מה" היו מוכנים לדפוס לכל המאוחר בשנת תקכ"ט, שנת הסכמתו של בעל "תוצאות חיים", מה שאין כן "לב אחד", שנתחבר כנראה אחר-כך. קביעה זו יוצאת מהשוואת דברי ר' חיים, שבהם הוא אומר, כי המחבר הביא לפניו "שלושה ספרים נפתחים וקונטרס אחד הנקרא לחם תרומה ומדות חכמים בתיבת תרומה ובו הרבה ממאורות הגדולים המפורסמים [!]. המקובלים הגדולים [ובכללם מורי החסידות] וקונטרס לחם מן השמים על שני סדרים זרעים ומועד משניות מלוקטים" — עם הנאמר בהקדמה השנייה, וביתר בירור בהקדמה הרביעית: "וחברתי כ"ד דרושים בצירופו [!] אדני וגם לרבות מדות חכמים בקונטר' לחם תרומה במנין כ"ו דברי' שהוא מדות כל החכמי".

חיווק נוסף לקביעת קדימתם של שלושת החלקים אנו מוצאים מתוך העיון בהקדמות המחבר, שמספרו, כפי שראינו, ארבע (כנגד שם הויה וכנ"ג ארבעת חלקי הספר ?): ההקדמה השנייה, המכונה "הקדמה על לחם תרומה" היא לשני החלקים: "לחם תרומה" ו"מדות חכמים"; ההקדמה השלישית, "הקדמה לספר לחם מן השמים" כשמה כן היא; ההקדמה הרביעית, "הקדמת המחבר בלב גשבר מדבר לפני כל רב וחבר", שנדפסה ב"סיום החלק "לחם תרומה" (ית, א"ב — יט, א"ב), גם היא מוסבת על "לחם תרומה" ו"מדות חכמים"; ואילו לחלק "לב אחד", המובא כהמשך רציף ל"מדות חכמים", והמחזיק, כאמור, פחות משלושה דפים מתוך המשים וששת דפי הספר, הקדיש המחבר הקדמה מיוחדת, והיא ההקדמה הראשונה דווקא. וייתכן שהציבה בראש הספר משום אופיה הכללי (בני ישראל חייבים בלב אחד להאמין ביג העיקרים וכיו"ב).

⁷ מחברו של "עבודת המלך" הוא ר' גחום בן ר' יק"ר תיאל הכהן ממדינת רוסיא, שחיבר גם ס' "צמח מנחם", זאלקווא, תקכ"א, והוא אחד מספרי המוסר החשובים בתקופת צמיחת החסידות. המובאה מס' "עבודת המלך" נמצאת שם בדף כ, עמודה ד, בחיבורו של ר' גחום בן ר' יקותיאל אדון בעבודתי האמורה.

⁸ אמנם בספר "לחם תרומה" נזכר ר' לוי יצחק כאב"ד דק"ק פינסק דליטא, וראשית כהונתו שם היתה כפי שנקבע עלידי חיים ליברמן בסוף תקל"ה או תקל"ו (וראה כעת: מרדכי נדב, קהילות פינסק קארלין בין חסידות להתנגדות, ציון, לד, תשכ"ט, עמ' 104, הערה 37), אך דבריו מובאים בחלק "לב אחד".

השנים והימים בלי ריאות טוב וריחומי, פרודים זה מזה באנחה ויגונים, בלי משען לחם ומים בזה לנים, ואין סיפוק למלאות לבנים כל צרכם, כי אם בכלימה ובבושת פנים, רעבים ללחם וצמאים למים ובלי לבוש תקנים" (ההקדמה הראשונה). דברים אלה גראים כנים ולא לתפארת המליצה נאמרו. ויש לציין את קיטרוגו החריף וחסר הפשרות על העשירים. את הנאמר במשנה מסכת כל-אים, פרק ה, משנה ה: "היו בטועות על שש שש" הוא דורש: שש הוא א' [כלומר ואו=13=אחד], כלומר ווי העמודים המה העשירי, שמעזובי את העניי' ונוטעי' את עצמם על אלו... ודע לך אהר-בי אחי, כי ו א ו כזה הוא כמנין אחד שיש אחת דות לעשירי, שבלב אחד המה שלא לעזור את העניים, ולהיפך [כלומר שהם מאוחדים בעזרה לעניים] אין לומר, כי וסימנך עשירי' קמצנים והם, העשירים, מחברי' את שאר ישראל שנקרא' עמודים שעליהם העולם עומד כמו הווים שמחברי' את העמודים, כן הם מחברי' את הכל, כי בורשי' כל העולם מפניהם. ועוד 'שש שש' הוא כמנין יב, שיש להם יד ובית והעניי' אין להם יד ובית, כי ידם פשוט' ולקבל שבי', וגם בית אין להם, כי כל אשר יש להם אינו שלה, שהכל אורי-בי' עליה, או 'שבע שבע' [שם במשנה], שביעות שבעם, שרוצים להשביע את עצמם בגולות...".

בהסכמת ר' חיים באסקביץ מכוונה ר' אהרן קרעגלושקר "מגיד משרים בק"ק בעלטרמאנציי"⁹, ואילו בהסכמה השנייה הוא מכוונה "מ"מ ואב"ד דק"ק וואראנאווי". אך בשער הספר נאמר עליו "מ"מ ומ"צ דק"ק וואראנאווי... ואגפיי", וכן בהקדמה הראשונה. בהקדמה השנייה הוא אומר על עצמו: "מ"מ ומ"צ דכמה קהילות במדינות לייטא". בהקדמה השלישית: "מ"מ ומ"צ דק"ק וואראנאווי ובכמה קהילות פ"ק [=פולין קטן] ומדינות ליטא". אולם ברור שמעיקרו לא היה אלא דרשן נודד, ואף למחוזות המערביים של

האומלל המה לב חתן וכלה", וכן את המחותנים, "שבזבזו כך וכך ואינם יודעים אם יעלה [הזוי-ווג] יפה או לא ח"ו", מעמיד המחבר "מי שעמלו בתורה שהקב"ה עושה נסים תמיד לו". כדוגמה לכך מביא המחבר את סיפורו, בבחינת "בדידי הוה עובדא". ואכן בסיום מעשה ה"נס" נאמר: "ונחזור לענין הראשון". ומסתבר שהוא תוספת מאוחרת. הוא הדין בנוגע למובאה מספר "עבור-דת המלך", שאף היא אינה מהותית אלא חיזוק לדברי המחבר ("והנה ראיתי בספר"); ואין כל קושי להניח שנוספה לאחר מכן. ברכת המתים בהזכרת המגיד ממזריץ' (וכן ר' שמעלקא) אינה מוכיחה כי הדברים עצמם בשם המגיד (ור' שמעלקא) לא היו כתובים בשנת תקכ"ט, שכן יש להניח כי ציונים אלה "עודכנו" על-ידי המגיד. יתר על כן, מובאה אחת מתוך דברי המגיד היא תוכנה של המידה התשיעית שבחלק "מדות חכמים", פרט לדברי קישור מאת המחבר. ואין להניח שהטכסט שהיה מוכן בשנת תקכ"ט הוחלף לאחר מכן, ושכל המובאות מאבות החסידות לא היו בטכסט המקורי.

ג

תולדותיו של המחבר אינן ידועות לנו, אך כמה פרטים מקורות חייו ומעמדו מתגלים בכמה מקומות בחיבורו, ובמיוחד בהקדמות. כפי דבריו, מזלו הרע הועיד לו חיי מכאוב בגוף ובנפש, והוא מקונן מר על גורלו, גורל הדרשן הנודד, שהיה אנוס "תמיד להיות נע ונד בארץ" לצורך פרנסת בני ביתו, ולשאת בהשפלה הכרוכה בשקידה" על פתחי נדיבי, נדיבי עם ישראל, רחמנים בני רחמי מגי, וקצתי בחיי, כי המצפה לשלחן של אחרים חייו אינם חיים". ולא זו בלבד אלא שמעודו לא ראה טוב, שכן נתייתם מאביו בעודנו ילד רך, ונתגדל ביסורים "גדולי, קשים ומרים... וגם עד הנה מהם לא נבדלתי, בבקר אומר מי יתן ערב ולערב מי יתן בקר, בעניות מדוכאת נכשלתי עד היותי" (ההקדמה הרביעית). אחד הטעמים שקרא "לב אחד" לאחד מחלקי הספר הוא, כפי שראינו, משום ש"אחד בנטריקן אהרן חיה דואגים על

⁹ Butrimonys מחוץ אליטא שבליטא. על היישוב היהודי שם ראה: יהדות ליטא, כרך ג, עמ' 201.
¹⁰ ראה: דך מג, עמודה ד; מו, עמודה ג; נו, עמ' א (בסיום).

שואל מעמד כי אם ליראה, ופריך הגמרא [בר-כות, לג, ע"ב]: 'אטו יראה מילתא זוטרתא היא. ומשני אין לגבי משה מילתא זוטרתא. ופריך המ-קובל הגדול הנ"ל: איך מוכח דלגבי משה מילתא זוטרתא היא? והנה מצינו דמשה נולד בשכר היראה, כדכתיב [שמות, א: יז]: 'ותראנה המ-ילדות את אלהים' [!], ומשה היה עניו גדול, שא-מר [שמות, טז: ז]: 'ואנחנו [!] מה, וכך אמר: איך היראה משובחת, כיון שאני לא כלום, כלא גזשב, ונולדתי משכר היראה. וזהו 'אין לגבי משה מילתא זוטרתא. ודפח"ח ג"ע שד"ב [שפתותיו דובבות בקבר].

[ב] כה, עמודה ד: ועתה באתי לדבר במדת ענוה, מה ששמעתי שאמרו בשם הרב המקובל הגדול ואיש אלוקי קש"ת המפוארת והמנושאה המנוח כמוהר"ר דוב בער ז"ל ג"ע בתיבת [קהלת, ג: יט] 'ומותר האדם מן הבהמ' אין כי הכל הבל', כלומר שיש מותרת לאדם מן הבהמ, אימתי? כ-שהוא אין, שהוא עושי את עצמו לשיריים וכאלו אינו בעולם. וכי בא לאדם בדעתו שהוא הכל וכל בו, כלומר כל המדות, אזי הוא הבל ואין בו ממש. וזהו דבר נאה ומתקבל. שפתותי דובב[ו]ת בקבר¹².

מאמר בשם ר' שמעלקא

דף ד, עמודה ד: ובשם הגאון המקובל הגדול רבי [!] הגאון המפורסם המנוח מוהר"ר שמעלקא ג"ע: כל העושה מצוה אחת¹³, כל המצוות הוא אחת לו ובוה מעלה השכינה למקומה.

¹² חלק מן הדברים שנאמרו כאן בשם המגיד נרשמו במקום אחר בספר "לחם תרומה" בשם ר' לוי יצחק.

¹³ הכוונה, כנראה, למאמר: "כל העושה מצוה אחת כאילו קיים עולם ומלואו" (אדר"ג, לא, ב, וכיו"ב במקומות אחרים). למשמעותו הרעיונית של מאמר זה ומאמרים דומים ראה: רבקה שץ-אופנהיימר, החסידות כמיסטיקה – יסודות קוואליטטיים במח-שבה החסידית במאה ה-19, ירושלים, תשכ"ח, בפ-רק "מעמדן של המצוות".

פולין הגיע. רישומים מנתיב גדודיו מצויים בספ-רו בכמה וכמה מקומות¹⁰.

מלבד חיבורו "לחם תרומה" היו בידו "חבילות חבילות כתבי" אשר יגעתי" (ההקדמה הרביעית). בספר עצמו נזכרים חיבוריו "ספר לחם בית אבי על כמה וכמה מסיכת" [!] (לב, א-ב), ובכללן על פרקי אבות (לז, ב), וכן "ראשית בית אבי" (שם, שם).

ד

והרי ארבעה מאמרים קצרים בשם הבעש"ט, המגיד ממזריץ' ור' שמלקא.

מאמר הבעש"ט

דף ד, עמודה א: והנה יש שני מיני יראה: יראה הרוממ[ו]ת היא מחמת אהבה, ונקרא[ת] יראה הפנימי, ויש יראה החצונית, יראת הדין. ושמעתי בשם הרב המקובל ואיש אלוקי המנוח מוהר"ר ישראל מעוזבור ז"ל ה"ה בהא דאיתא במסכת פסחים [ג, ע"ב]: אמר רב יהודה אמר רב: לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות שלא לש-מה, שמתוך שלא לשמה [י]בא לשמה. ופריך המאהג ג"ל [!] הנ"ל, כיון שאמר 'לעולם' מתי יהיה משתדל ויעסוק לשמה? לפי שכך אמר הג-מרא: לעולם יהיה לאדם בדעתו שעדיין לא עסיק בתורה לשמה, ואם יעשה כך אזי מתוך שלא לשמה [י]בא לשמה. היוצא מזה, שיחשב אדם בדעתו שעדיין לא הגיע ליראה הרוממ[ו]ת, ובוה יבא לידי יראה הרוממ[ו]ת. ודפחח שפתותיו דו-ב[ו]ת בקבר¹¹.

שני מאמרים בשם המגיד ממזריץ'

[א] דף ד, עמודה א: ששמעתי בשם הרב הג-און הגדול המקובל מוהר"ר דוב בער ז"ל ה"ה בפסוק [דברים, י: יב]: "ועתה מה ד' [אלהיך]

¹¹ השווה לעיל, הערה 2.